२४

वामदेवो गौतमः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्, १० अनुष्टुप्

का सुष्टुतिः शवसः सूनुमिन्द्रमर्वाचीनं राधस आ ववर्तत्।
ददिर्हि वीरो गृणते वसूनि स गोपतिर्निष्षिधां नो जनासः॥ ४.०२४.०१

का। सुष्टुतिः- शोभनस्तुतिः। शवसः सूनुम्- बलाधिदैवतम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। अर्वाचीनम्- अस्मदभिमुखम्। राधसे- संसिद्ध्यै। आ ववर्तत्- आवर्तयेत्। गृणते- स्तुवते। वीरः- वीर्यवानिन्द्रः। वसूनि- सम्पदः। ददिः- यच्छति। हि- किल। जनासः- हे जनाः। नः- अस्माकम्। निष्षिधाम्- निष्षेद्धृभ्यः। गोपतिः- तेजःपालकः। सः- असाविन्द्रः॥१॥

स वृत्रहत्ये हव्यः स ईड्यः स सुष्टुत इन्द्रः सत्यराधाः।
स यामन्ना मघवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुष्वये वरिवो धात्॥ ४.०२४.०२

सः- असाविन्द्रः। वृत्रहत्ये- आवरणबाधायै। हव्यः- आह्वातव्यः। सः। ईड्यः- स्तुत्यः। सः। सुष्टुतः- सुष्ठु स्तुतः। इन्द्रः। सत्यराधाः- अवितथसिद्धियुक्तः। सः। यामन्- मार्गे। मर्त्याय- मनुष्याय। आ- आभिमुख्येन। मघवा- सम्पद्वान्। ब्रह्मण्यते- मन्त्रकामायोपासकाय। सुष्वये- रसनिष्पादकाय। वरिवः- सम्पदः। धात्- यच्छति धारयति च॥२॥

तमिन्नरो वि ह्वयन्ते समीके रिरिक्वांसस्तन्वः कृण्वत त्राम्।
मिथो यत्त्यागमुभयासो अग्मन्नरस्तोकस्य तनयस्य सातौ॥ ४.०२४.०३

समीके- मेघावरणैरात्मावरणैर्वा वृत्रैर्जनिते युद्धे। नरः- नेतारः। तमित्- अमुमेवेन्द्रम्। वि ह्वयन्ते- आह्वयन्ति। तन्वः- शरीराणि। रिरिक्वांसः- रेचयन्तस्तपसोद्दीपयन्त इति भावः। त्राम्- इन्द्रं त्रातारम्। कृण्वत- अकुर्वन्। उभयासो नरः- यजमानाः स्तोतारश्च। यत्- यदा। तोकस्य तनयस्य सातौ- धर्मसन्तानमिच्छवः। मिथः- परस्परं सङ्गताः। त्यागमग्मन्- दानं कृतवन्तः। तदा तत्प्रापुरिति शेषः॥३॥

क्रतूयन्ति क्षितयो योग उग्राशुषाणासो मिथो अर्णसातौ।

सं यद्विशोऽववृत्रन्त युध्मा आदिन्नेम इन्द्रयन्ते अभीके॥ ४.०२४.०४

अर्णसातौ- अपामाधारशक्तिप्रवाहाणां लब्धये। मिथः- परस्परम्। योगे। आशुषाणासः- व्याप्नुवन्त्यः। क्षितयः- साधनभूमिकाः। उग्र- इन्द्र। क्रतूयन्ति- क्रतुं प्रज्ञामिच्छन्ति। यत्- यदा। युध्माः- युद्धशीलाः। विशः- प्रजाः। अभीके- युद्धे। सम्- सम्यक्। अववृत्रन्त- आवारयन्ति। आदित्- तदा। नेमे- नियन्तारः। इन्द्रयन्ते- ता जेतुमिन्द्रमीशनाधिदैवतं कामयन्ते ॥४॥

आदिद्ध नेम इन्द्रियं यजन्त आदित्पक्तिः पुरोळाशं रिरिच्यात्।

आदित्सोमो वि पपृच्यादसुष्वीनादिज्जुजोष वृषभं यजध्यै॥ ४.०२४.०५

आदित्- तदानीमेव। नेमे- नियन्तरीति वैदिककोशः। इन्द्रियम्- वासनेशनशक्तिम्। यजन्ते- समर्पयन्ति। आदित्- अनन्तरमेव। पुरोळाशम्- पुरोडाशम्। पक्तिः- पचन्। रिरिच्यात्- इन्द्राय दद्यात्। आदित्- अनन्तरमेव। सोमः- रसः। असुष्वीन्- तददातृभ्यः। वि पपृच्यात्- पृथक्कुर्यात्। आदित्- अनन्तरमेव। वृषभम्- वर्षकमिन्द्रम्। यजध्यै- यष्टुम्। जुजोष- यजमानः सेवते ॥५॥

कृणोत्यस्मै वरिवो य इत्थेन्द्राय सोममुशते सुनोति।

सध्रीचीनेन मनसाविवेनन्तमित्सखायं कृणुते समत्सु॥ ४.०२४.०६

यः। इत्था- इत्थम्। उशते- कामयते। इन्द्राय- परमेश्वराय। सोमम्- रसम्। सुनोति- निष्पादयति। अस्मै- तस्मै। वरिवः- सम्पदः। कृणोति- इन्द्रः करोति। सध्रीचीनेन- सङ्गतेन। मनसा- चित्तेन। अविवेनम्- कामयमानम्। तमित्- अमुमेव यजमानम्। सखायम्- स्वमित्रम्। समत्सु- युद्धेषु। कृणुते- इन्द्रः करोति ॥६॥

य इन्द्राय सुनवत्सोममद्य पचात्पक्तीरुत भृज्जाति धानाः।

प्रति मनायोरुचथानि हर्यन्तस्मिन्दधद्वृषणं शुष्ममिन्द्रः॥ ४.०२४.०७

यः। मनायोः- मन्त्रकामस्येन्द्रस्य। उचथानि- मन्त्रान्। हर्यन्- कामयमानः। यः। इन्द्राय- परमेश्वराय। अद्य- इदानीम्। सोमम्- रसम्। सुनवत्- निष्पादयति। पक्तीः- पक्तव्यान्। पचत्- पचति। धानाः- यवादीन्। भृज्जाति- भर्जयति। तस्मिन्। वृषणम्- वर्षकम्। शुष्मम्- बलम्। इन्द्रः- ईशनाधिदेवता। दधत्- धारयति ॥७॥

यदा समर्यं व्यचेदृघावा दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्यः।
अचिक्रदद्वृषणं पत्न्यच्छा दुरोण आ निशितं सोमसुद्भिः॥ ४.०२४.०८

यदा। ऋघावा- वृत्रहिंसकः। समर्यं- समरस्थम्। व्यचेत्- विशेषेण जानीयात्। अर्यः- आर्यः। आजिम्- युद्धम्। अभ्यख्यत्- अभिपश्येत्। तदा। सोमसुद्भिः- रसनिष्पादकैः। दुरोणे- पात्रे तदुपलब्धिस्थान इति भावः। निशितम्- तीक्ष्णीकृतम्। सूक्ष्मतया कृतमिति भावः। वृषणम्- वर्षकम्। सोमम्- रसम्। अच्छा- अभिलक्ष्य। आ- आभिमुख्येन। पत्नी- यज्ञपालनसमर्था अदितिरुषा वा। अचिक्रदत्- अशब्दयत्॥८॥

भूयसा वस्नमचरत्कनीयोऽविक्रीतो अकानिषं पुनर्यन्।
स भूयसा कनीयो नारिरेचीद्दीना दक्षा वि दुहन्ति प्र वाणम्॥ ४.०२४.०९

भूयसा- प्रभूतेन। कनीयः- अल्पम्। वस्नम्- वसु। अचरत्। पुनः। यन्- गच्छन्। अविक्रीतः- विक्रेता एषोऽर्थो मया अविक्रीत इति ब्रुवन्। अकानिषम्- अनल्पं कामयते। सः- असौ विक्रेता। भूयसा- प्रभूतेन। कनीयः- अल्पम्। नारिरेचीत्- न रिक्तीकरोति। न लभत इति भावः। दीनाः- असमर्थाः। दक्षाः- समर्थाश्च। वाणम्- वचनम्। वि- विशेषेण। प्र- प्रकर्षेण। दुहन्ति- दोहनं कुर्वन्ति। अयं साधारणविषयः॥९॥

क इमं दशभिर्ममेन्द्रं क्रीणाति धेनुभिः।
यदा वृत्राणि जङ्घनदथैनं मे पुनर्ददत्॥ ४.०२४.१०

किन्त्विन्द्रविषये इन्द्रसौलभ्यख्यापनायायं मन्त्रः। कः। इमम्- एतम्। इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम्। दशभिः। धेनुभिः- प्रीणयितृभिर्मन्त्रस्तुतिभिः। क्रीणाति। यदा। वृत्राणि- आवरणानि। जङ्घनत्- हन्यात्। तदा। एनम्- इमम्। मे- मह्यम्। पुनः। ददत्- दद्यात्। किञ्चित्कारेणैव स्वयं स्वमेव क्रीणातीन्द्र इतीन्द्रस्य सौलभ्यम्॥१०॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽ न पीपेः।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः॥ ४.०२४.११
पूर्वं व्याख्यातम्॥११॥